

JADWIGA SADOWSKA

Zakład Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa
Uniwersytet w Białymstoku
e-mail: jadwigasadowska@o2.pl

ŚLADY CENZURY W „PRZEWODNIKU BIBLIOGRAFICZNYM”. DRUKI DO UŻYTKU SŁUŻBOWEGO I WEWNĘTRZNEGO (1944-1988)

Dr hab. Jadwiga Sadowska, prof. UwB, absolwentka polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, w latach 1993-2007 kierownik Instytutu Bibliograficznego Biblioteki Narodowej, w latach 2005-2012 związana z Instytutem Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego, od 2008 r. jest kierownikiem Zakładu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa na Uniwersytecie w Białymstoku. Jest autorką ok. 200 publikacji z zakresu opracowania przedmiotowego piśmiennictwa oraz zagadnień bibliografii i automatyzacji. Najważniejsze publikacje: *Instrukcja tematowania i katalogu przedmiotowego* (1990), *Hasła przedmiotowe w teorii Adama Łysakowskiego i praktyce „Przewodnika Bibliograficznego”* (2000), *Język haseł przedmiotowych Biblioteki Narodowej. Studium analityczno-porównawcze* (2003), *Maria Dembowska. W kręgu bibliografii,*

bibliotekarstwa i informacji naukowej. Księga jubileuszowa w 70-lecie pracy zawodowej (2007), *Książki i czasopisma w Polsce w świetle liczb (1990-2010)* (2013), *Prasa regionalna i lokalna na terenie województwa podlaskiego w latach 1989-2010* (2013).

SŁOWA KLUCZOWE: Bibliografia narodowa. Cenzura. Polska. „Przewodnik Bibliograficzny”. Druki do użytku służbowego. Druki do użytku wewnętrznego.

ABSTRAKT: Teza/cel artykułu – W artykule scharakteryzowano wydania „Przewodnika Bibliograficznego”, w których rejestrowano książki do użytku służbowego i wewnętrznego z lat 1944-1953 oraz 1968-1988, niedopuszczone przez Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk do rejestracji w bieżącej bibliografii narodowej. **Metoda badań** – Analiza materiału źródłowego „Przewodnika Bibliograficznego” nr 1 z 1955 r. (do użytku służbowego) oraz zeszytów „Przewodnika Bibliograficznego. Seria Uzupełniająca: Druki do Użytku Wewnętrznego” z lat 1969-1988. Analizie poddano opisy bibliograficzne z punktu widzenia tematyki, wydawców, serii wydawniczych, odbiorców książek. **Wyniki i wnioski** – Dokumenty „do użytku wewnętrznego”/”służbowego” ze względu na tematykę traktowane były przez GUKPPiW jako podlegające tajemnicy służbowej o ograniczonej dostępności (niskie nakłady, wyłączenie z obrotu księgarskiego,

na prawach rękopisu). W latach 1969-1988 wydawane były głównie przez instytucje naukowe i stanowiły od 3 do 9% rocznej produkcji wydawniczej książek w Polsce.

Zanim po wojnie regularnie zaczęła się ukazywać bieżąca bibliografia narodowa wydawana w Instytucie Bibliograficznym Biblioteki Narodowej, Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik” ogłaszała bieżącą produkcję wydawniczą książek w miesięczniku „Książka i Kultura” (nr 1 z września 1945 r.). Nie była to jednak bibliografia kompletna. Drugą publikacją, gdzie niejako równoległe do bibliografii narodowej od stycznia 1947 do września 1949 r. rejestrowano książki, był powielany miesięcznik „Informacje Bibliograficzne” wydawany przez Archiwum Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (GUKPPIW). Jak pisała dyrektor Instytutu Bibliograficznego Helena Hleb-Koszańska: „Uzasadnieniem tej nowej bibliografii urzędowej były zrazu mankamenty w rejestracji Instytutu Bibliograficznego, a zaletą – oficjalna podstawa źródłowa, zapewniająca kompletność. Po okrzepnięciu *Przewodnika Bibliograficznego – Informacje* przestały się ukazywać” (Hleb-Koszańska, 1954, s. 216).

Instytut Bibliograficzny rozpoczął pracę w czerwcu 1945 r., ale z powodu trudności poligraficznych dopiero od połowy listopada 1946 r. zaczął ukazywać się „Przewodnik Bibliograficzny. Urzędowy Wykaz Druków wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej i Poloniców Zagranicznych. Druki zarejestrowane w Bibliotece Narodowej w Warszawie”. Opracowaniem merytorycznym „Przewodnika Bibliograficznego” (PB) kierowała Jadwiga Dąbrowska, osoba z dużym doświadczeniem bibliograficznym, przed wojną redaktorka „Urzędowego Wykazu Druków”. W pierwszych dwóch latach PB był wydawany wspólnie przez Bibliotekę Narodową (BN) oraz Związek Księgarzy Polskich i Polskie Towarzystwo Wydawców Książek (na mocy porozumienia z 30 kwietnia 1946 r.), pełniąc jednocześnie rolę bibliografii narodowej oraz bibliografii księgarskiej (księgarze i wydawcy finansowali wydawanie PB do numeru 25/1947, zajmowali się również administracją). W tym czasie PB ukazywał się niezbyt regularnie, co było skutkiem trudności w gromadzeniu materiałów oraz braku środków finansowych. Od 1948 r. PB ukazywał się już regularnie jako tygodnik, a za jego opracowanie i wydawanie odpowiedzialny był wyłącznie Instytut Bibliograficzny i Biblioteka Narodowa (Hleb-Koszańska, 1954, s. 215).

Przez pierwsze dziesięć lat PB był jedyną częścią bieżącej bibliografii narodowej druków samoistnych, w której rejestrowano nie tylko książki, ale także wydawnictwa ciągłe nowe, zmienione i te, które przestały się ukazywać (w końcowej części każdego zeszytu PB) oraz polonika zagraniczne (raz w miesiącu). Jak każda publikacja, podlegał cenzurze GUKPPIW. Usuwano z niego opisy bibliograficzne książek, które ze względu na tematykę lub autorów, cenzura uznawała za niepożądane i niewskazane do zarejestrowania w bieżącej bibliografii narodowej. Trudno jest dotrzeć do egzemplarzy PB z naniesionymi bezpośrednio ingerencjami cenzorskimi (być może nie zachowały się), ale pewne wpływy cenzury w bibliografii narodowej są udokumentowane. Pierwsza oficjalna informacja dotyczyła rejestracji poloników zagranicznych¹. Rejestrowano ich coraz mniej, choć wpływały one do BN. W końcu, w pierwszym zeszycie PB z 1949 r. redakcja poinformowała krótko: „Przestajemy ogłaszać polonika zagraniczne ze względu na niekompletność materiału” („Przewodnik Biblio-

¹ O cenzurze bibliografii poloników zagranicznych zob. D. Bilikiewicz-Blanc: *Polonika zagraniczne w polskiej bibliografii narodowej*. Warszawa 2007, s. 61-71.

graficzny” 1949, z. 1), co świadczyło o zwiększających się restrykcjach wobec informacji i rozpowszechniania książek o charakterze poloników.

Drugim oficjalnym śladem ingerencji cenzorskich w bibliografii był „Przewodnik Bibliograficzny” nr 1, R. 1 z 1955 r. – „wydanie do użytku służbowego”, zawierający 368 opisów bibliograficznych publikacji z lat 1944-1953, które nie znalazły się w bieżących zeszytach PB. W krótkiej notce od redakcji autorstwa dyrektora H. Hleb-Koszańskiej zapisano: „Niniejszy zeszyt Przewodnika Bibliograficznego, serii przeznaczonej do użytku służbowego, zawiera opisy wydawnictw z lat 1944-1953. Obejmuje wydawnictwa przeznaczone do użytku służbowego, wewnętrznego, organizacji partyjnych, poufne itp. nie objęte bieżąco ukazującymi się zeszytami Przewodnika Bibliograficznego. Zastosowano metodę opisu przyjętą w Przewodniku Bibliograficznym; niektóre wszakże pozycje podają tylko wymiar grzbietu książki w cm. Pominięcie liczby nakładu przy wielu opisach tłumaczy się brakiem danych na opisywanych egzemplarzach. Układ materiału alfabetyczny. Dalsze zeszyty będą wydawane w miarę nagromadzenia materiału”.

Dalsze zeszyty jednak nie ukazały się, choć PB, podobnie jak inne spisy bibliograficzne, podlegał cenzurze prewencyjnej². Można przypuszczać, że niektóre wydawnictwa, głównie wojskowe, traktowane jako poufne, pierwotnie cenzurowane w PB, nie trafiały do BN jako egzemplarz obowiązkowy, a zatem nie obejmowała ich również bibliografia narodowa. Niemniej jednak sprawa dokumentów przeznaczonych do użytku służbowego lub wewnętrznego (określeń używano zamiennie, choć wyrażenie „służbowy” wskazuje raczej na grupę społeczną lub zawodową użytkowników, a wyrażenie „wewnętrzne” raczej na instytucję) istniała w bibliografii narodowej. O tym, że nie wszystkie materiały były rejestrowane w PB świadczą starania dyrektora BN (dyr. Witold Stankiewicz) i Instytutu Bibliograficznego (dyr. H. Hleb-Koszańska) o utworzenie serii uzupełniającej „Przewodnik Bibliograficzny”, do użytku wewnętrznego, w którym mogłyby być rejestrowane dokumenty wyłączone z obrotu księgarskiego, wydawane jako maszynopisy powielane, o ograniczonym zasięgu odbiorczym. Na Drugiej Ogólnokrajowej Naradzie Bibliografów w czerwcu 1966 r. H. Hleb-Koszańska ostrożnie sygnalizowała: „Ponadto musimy rozważyć skomplikowaną sprawę wydzielenia w osobnej serii «Przewodnika Bibliograficznego» publikacji rozprowadzanych poza handlem księgarskim, co pozwoli pełniej rejestrować wydawnictwa do użytku służbowego, nie podlegające wymianie międzynarodowej” (Hleb-Koszańska, 1967, s. 14). Ostatecznie w 1968 r. otrzymano zgodę GUKPPiW i w następnym roku ukazał się pierwszy zeszyt PB z opisami druków do użytku wewnętrznego, zatytułowany: „Przewodnik Bibliograficzny. Urzędowy Wykaz Druków wydanych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Seria Uzupełniająca: Druki do Użytku Wewnętrznego”. Serię tę potocznie określano jako seria B (numery pozycji były poprzedzane literą B). Pierwszy zeszyt serii B zawierał opisy książek za rok 1969 i spóźnione pozycje z roku poprzedniego. Oznaczało to istnienie luki rejestracyjnej za okres 1954-1967. Następny zeszyt zawierał opisy z lat 1970-1972. Od 1973 r. seria B ukazywała się w zasadzie jako kwartalnik, ale czasem też jako półrocznik. Ostatni zeszyt ukazał się w 1988 r. (Sadowska, s. 267-268).

² Na podstawie Ustawy z dnia 31 lipca 1981 r. o kontroli publikacji i widowisk (Dz. U. 1981, Nr 20, poz. 99) wyłączono spisy bibliograficzne z cenzurowania prewencyjnego.

„PRZEWODNIK BIBLIOGRAFICZNY” NR 1/1955 – WYDANIE DO UŻYTKU SŁUŻBOWEGO

Opublikowany w 1955 r. zeszyt „Przewodnika Bibliograficznego” został wydany w nakładzie 180 + 20 egz. Maszynopis złożono do druku w lutym, druk ukończono w maju 1955 r. Każdy numer pozycji bibliograficznej poprzedzony był dużą literą „S” [= służbowy]. Materiały, które zostały zarejestrowane w tym zeszycie można rozpatrywać z punktu widzenia tematyki, autorów, wydawców, serii, odbiorców, nakładu, formy dokumentów. Dokumenty nie miały opisu rzeczowego. Często były to maszynopisy powielane i broszury liczące po kilkanaście stron. Nakłady wahały się od 100 egz. (np. *W sprawie pracy Podstawowej Organizacji Partyjnej na UMCS. Uchwała Egzekutywy KW PZPR w Lublinie*, Lublin 1950) do nawet 200 tys. egz. W tak wysokim nakładzie opublikowano broszurę *Obóz demokracji odniósł zwycięstwo. Przemówienia na zebraniu aktywu PPR i PPS w Warszawie 6 VII 1946 r.*, Warszawa 1946, autorstwa Władysława Gomółki i Józefa Cyrankiewicza; 60 tys. nakładu miała broszura *Władysław Gomułka Wiesław. <Dzieje walki i myśli>*, Łódź 1947; 50 tys. nakładu miały broszury: *O wzmożenie czujności rewolucyjnej. Uchwały Biura Organizacyjnego KC PZPR*, Warszawa 1949; *Uchwała KC PPR o oczyszczeniu organizacji partyjnej z elementów klasowo obcych i przypadkowych*, Warszawa 1948. Niskie nakłady miały publikacje naukowe, np.: *Rocznik Hydrograficzny, 1938. Dorzecze Wisły*, Warszawa 1953 (200 egz.) lub techniczne, np. *Samolot Li-2. Obsługa techniczna. Cz. 9: Technologia wymiany silników*, Warszawa 1953 (225 egz.). Na ogół jednak nakłady wynosiły po kilka tysięcy egzemplarzy.

Analiza materiału w PB wskazuje, że wydawcy książek używali sformułowania „do użytku służbowego” i do „użytku wewnętrznego”, a czasem dodatkowo dokumenty otrzymywały status „poufne”. Miały też często bardziej wyraźnie sprecyzowanego odbiorcę typu: „Materiały wyłącznie dla słuchaczy WUML [Wieczorowy Uniwersytet Marksizmu-Leninizmu]”; „Tylko do użytku otrzymującego”; „Tylko dla celów służbowych i szkoleniowych”; „Tylko do wewnętrznego użytku służbowego”; „Wyłącznie dla użytku organizacji partyjnych”; „Wyłącznie do użytku aparatu partyjnego”; „Do użytku KC PZPR”; „Tylko do użytku wewnętrznego Ośrodków Szkolenia Partyjnego PZPR”; „Dokument wewnątrzpartyjny”; „Druk wewnętrzny Stronnictwa Pracy”; „Tylko do użytku wewnętrznego w jednostkach wojskowych”; „Tylko dla oficerów i podoficerów do użytku wewnętrznego w wojskach”; „Do użytku wewnątrzorganizacyjnego”; „Tylko do użytku służbowego przedsiębiorstw”; „Wydane do użytku służb. przedsiębiorstw podległych Min. Górnictwa”; „Materiał Szkoleniowy nieprzeznaczony do rozpowszechniania... wyłącznie do służb. użytku pracowników Biura Organizacji Rachunkowości”.

Analiza opisów bibliograficznych pozwala wskazać kilka grup tematycznych podlegających cenzurowaniu. Najogólniej mówiąc, były to sprawy polityczne, ekonomiczne, wojskowe. Największą grupę stanowiły publikacje polityczne przeznaczone dla aparatu partyjnego PPR, potem PZPR. Były to przemówienia, referaty, sprawozdania, uchwały, instrukcje, wytyczne, np.: *Gomułka Władysław: Ku nowej Polsce. Sprawozdanie polityczne i przemówienia wygłoszone na 1. Zjeździe PPR*,

Katowice 1945; Tenże: *W walce o demokrację ludową. <Artykuły i przemówienia>*. T. 1-2, Warszawa 1947; *Instrukcja w sprawie zadań organizacji partyjnych, rad narodowych oraz aparatu pełnomocników w realizacji przez wieś dostaw żywności i innych produktów rolnych oraz spłat należności finansowych*, Warszawa 1952; *List Sekretariatu KC do KW i KP w sprawie wzrostu i regulowania składu partii*, Warszawa 1953; *O agitacji. <Uchwały, instrukcje, materiały>*, Warszawa 1953; *O pracy prelegentów*, Wrocław 1951; *O zadaniach organizacji partyjnej w przemyśle węglowym. Uchwała Biura Organizacyjnego KC PZPR*, Warszawa 1950; *Uchwała Egzekutywy Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Kielcach o pracy grup agitatorów w Hucie Ostrowiec*, Kielce 1952; *W sprawie obchodu 1 Maja 1952 roku. Instrukcja KC PZPR*, Warszawa 1952; *W sprawie wzmocnienia i rozszerzenia pracy wśród kobiet. Uchwała Sekretariatu KC PZPR*, Warszawa 1953.

W grupie publikacji o charakterze politycznym były też materiały szkoleniowe, odczyty i wykłady dla szkół partyjnych (Wieczorowy Uniwersytet Marksizmu-Leninizmu, Szkoła Partyjna przy KC PZPR, Centralny Ośrodek Szkolenia Partyjnego PZPR) typu: *Akumulacja kapitału i pauperyzacja proletariatu*, Stalinogród [Katowice] 1953; Tadeusz Daniszewski: *Etapy bolszewizacji K.P.P. [Komunistycznej Partii Polski]*, Warszawa 1953; Tenże: *Polska w okresie powojennego wzniesienia rewolucyjnego. <Lata 1918-1923. Nieautoryzowany stenogram wykładu>*, Warszawa 1953; Eugenia Norska: *Przewrót przemysłowy we Francji. Początki ruchu robotniczego. Stenogram wykładu*, Warszawa 1952; Stanisław Pawlak: *Stosunek państwa i partii do Kościoła i religii. <Stenogram odczytu ... z dn. 28 września 1953 r.>*, Warszawa 1953; Tadeusz Jabłoński: *Zarys historii PPS [Polskiej Partii Socjalistycznej]*, Warszawa 1946; Stanisław Mikołajczyk: *W służbie narodu i państwa*, Warszawa 1946; Jerzy Kirchmayer: *Kampania wrześniowa*, Warszawa 1946; *Materiały do nauki historii Polski*. [Cz. 1-2], Warszawa 1953.

Wyróżniała się również tematyka wojskowa. Były tu dokumenty dotyczące uzbrojenia, instrukcje, podręczniki, np.: *Czołg T-34. Krótkie wskazówki dla załogi*, [B.m.] 1945; *Działo szturmowe 76 mm. Krótkie wskazówki dla załogi*, [B.m.] 1945; *Instrukcja saperska dla piechoty. Prace saperskie w zimie*, Łódź 1946; *Karabin wz. 1891-30*, Lublin 1945; *Krótki informator o radzieckim, angielskim, amerykańskim i niemieckim sprzęcie pancernym i samochodowym*, [B.m.] 1945; *Podręcznik oficera ogniowego baterii*, [Łódź] 1945; *Spis latarni i sygnałów nawigacyjnych wybrzeża polskiego*. Wyd. 3. Stan na dzień 28 X 1950, Gdynia 1950; *Notatnik młodego żołnierza*, Warszawa 1950.

Kolejne dyscypliny objęte tajemnicą służbową to geologia i hydrologia, np.: Walenty Jarocki: *Charakterystyczne stany wody i objętości przepływu w ważniejszych przekrojach wodowskazowych rzeki Bugu*, Warszawa 1949; Antoni Kleczkowski: *Budowa geologiczna osłony triasowej Gór Świętokrzyskich w okolicy Suchedniowa*, Warszawa 1953; Zdzisław Pazdro: *Jednostki tektoniczne w budowie Opola Małego i fazy ich rozwoju*, Warszawa 1953; Emilia Sawicka: *Minerały ciężkie w piaskach plażowych polskiego wybrzeża Bałtyku*, Warszawa 1953; Maria Sokołowska: *Bibliografia kartografii geologicznej Polski*, Warszawa 1953; Jerzy Weirauch: *Instrukcja o sposobie opracowania surowego bilansu wodnego*, Warszawa 1953; *Z badań niektórych surowców mineralnych*, Warszawa 1953.

Tajemnicą służbową objęto niektóre książki dotyczące planowania i sprawozdawczości gospodarki, przemysłu, techniki, rolnictwa, rzemiosła, budownictwa. Zarejestrowano tu takie dokumenty jak, np.: *Badania techniczne pojazdów mechanicznych*, Warszawa 1953; *Instrukcja nadzoru technicznego nad budową statków. Tłumaczenie przepisów Morskiego Rejestru ZSRR*, Warszawa 1953; *Instrukcja cyjanowania narzędzi ze stali szybko tnącej*, Warszawa 1953; *Instrukcja służbowa dla Narodowego Banku Polskiego. Dział 3: Obsługa budżetu państwa*, Warszawa 1951; *Instrukcja w sprawie planowania gospodarki mieszkaniowej w 6-letnim planie rozwoju i przebudowy gospodarczej Polski*, Warszawa 1949; Aleksander Krzemieniecki: *Węzłowe zadania planu PKP [Polskich Kolei Państwowych]*, Warszawa 1953; Henryk Michałek: *Gospodarka lokalowa. <Mieszkania służbowe i mieszkania zakładowe>*, Warszawa 1953; *Próba programu przebudowy starych dzielnic mieszkaniowych na przykładzie fragmentu Pragi*, Warszawa 1953; Zygmunt Modzelewski: *Techniczne normowanie pracy*, Warszawa 1950; *Prace Instytutu Torfowego. T. 3*, Elbląg 1953; *Statystyka rolnicza 1948 i 1949*, Warszawa 1952; *Statystyka ruchu budowlanego 1949*, Warszawa 1952; *Statystyka rzemiosła 1949*, Warszawa 1951.

W omawianym zeszycie „Przewodnika Bibliograficznego” znalazły się też nieliczne publikacje z zakresu prawa, np.: Paweł Horoszowski: *Kryminalistyka. Skrypt*, Warszawa 1948; Stefan Markowski: *Biurowość Prokuratury Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Zbiór przepisów. Wzory ksiąg. Alfabetyczny skorowidz rzeczowy*, Warszawa 1953; trzy publikacje filologiczne: Karol Lausz, Tadeusz Parnowski, Salomea Szlifarszteinowa: *Wybór tekstów do nauki historii literatury polskiej*, Warszawa 1952; Leon Grzegorzewski: *Język niemiecki. Skrypt ...*, Szczecin 1949; J. K. Sokołowski: *Mówimy po rosyjsku. Samouczek języka rosyjskiego*, Kraków 1945. Ponadto: Czesław Kaczmarek: *List pasterski o powołaniu do kapłaństwa ... biskupa diecezji Kieleckiej*, Kielce 1945.

Podsumowując tematykę publikacji zarejestrowanych w zeszycie nr 1 z 1955 r. „Przewodnika Bibliograficznego – wydanie do użytku służbowego”, można uznać, że przeważały materiały o charakterze politycznym, wojskowym, ekonomicznym, w tym instrukcje i materiały szkoleniowe, sprawozdania, plany, wytyczne i uchwały partyjne.

„PRZEWODNIK BIBLIOGRAFICZNY”. SERIA UZUPEŁNIAJĄCA: DRUKI DO UŻYTKU WEWNĘTRZNEGO (tzw. SERIA B)

W serii B znalazło się piśmiennictwo, uznane przez GUKPPiW za podlegające utajnieniu, które nie mogło być zarejestrowane w „Przewodniku Bibliograficznym” kierowanym również do odbiorców zagranicznych. Były to dokumenty na ogół niskonakładowe (ale nie zawsze), drukowane na słabym papierze (papier gazetowy), zawsze w miękkiej oprawie, przeznaczone dla ograniczonego kręgu odbiorców, dystrybuowane poza siecią księgarską, z nadrukiem „do użytku wewnętrznego” lub rzadziej „do użytku służbowego”. Piśmiennictwo w serii B, podobnie jak sama seria B, przeznaczone były wyłącznie dla odbiorców krajowych.

Zamieszczono w niej w sumie 13 770 opisów książek. Szczegółowe roczne wielkości ilustrują poniższe zestawienia³.

Rok	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Seria B	1118	536!	536!	536!	426	840	604	872	1013	740
Liczba poz. w PB	10688	11626	11869	11387	11638	10536	10643	11060	11299	11136
Suma	11806	12162	12405	11923	12064	11376	11247	11932	12312	11876

! średnia arytmetyczna – seria B ukazała się w tomie zbiorczym za lata 1970-1972 i zawierała 1607 pozycji.

Rok	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
Seria B	876	923	934	805	604	674	357	459	496	421
Liczba poz. w PB	10866	10906	10020	9783	9346	9880	10120	10076	9755	11082
Suma	11742	11829	10954	10588	9950	10554	10477	10535	10251	11503

Seria Uzupełniająca PB ukazywała się w nakładzie ok. 3 tys. egz., podczas gdy w tym samym czasie nakład PB był dwa razy wyższy.

W zeszytach Serii Uzupełniającej reprezentowane były wszystkie dyscypliny, wszystkie działy klasyfikacji, według której porządkowano opisy bibliograficzne PB, co świadczyło o zróżnicowanej tematyce zamieszczanych pozycji. Niektóre jednak działy były w bardzo niewielkim stopniu reprezentowane, np.: I. Marksizm-leninizm; V. Filozofia; VI. Historia; XII. Wojsko; XXI. Językoznawstwo; XXII. Nauka o literaturze; XXIIa. Literatura piękna; XXIII. Sztuka. XXIV. Religia. Religioznawstwo. Ateizm. Wydaje się, że powodem braku piśmiennictwa „do użytku wewnętrznego” w tych działach (zwłaszcza z zakresu historii czy religii) była autocenzura autorska i instytucjonalna oraz cenzura prewencyjna GUKPPIW nie dopuszczająca do publikowania jakichkolwiek pozycji niezgodnych z oficjalnym kierunkiem ideologicznym. Najprawdopodobniej również niektóre publikacje do użytku wewnętrznego i służbowego (np. z zakresu wojskowości) nie wpływały do BN.

Podstawowym kryterium decydującym o zamieszczeniu opisu bibliograficznego publikacji w Serii Uzupełniającej był napis na książce: „do użytku wewnętrznego” lub „do użytku służbowego”, czasem bardziej dokładnie: „Do użytku wewnątrzpartyjnego”, „Do użytku wewnątrzwiązkowego”, „Do użytku na terenie PRL”. Dodatkowo często książki te miały uwagę „Na prawach rękopisu”. I kolejna ich cecha, to wyłączenie z obrotu księgarskiego. Były one rozprowadzane w sieci wewnętrznej instytucji wydających, ale mogli je zakupić również klienci zewnętrzni⁴. Konsekwencją takiego przeznaczenia były zazwyczaj niskie nakłady, poniżej jednego tysiąca, kształtujące się na poziomie od 45 do 300 egz., ale były też nakłady przekraczające 1 tys., a nawet dochodzące do 7 tys. egz.

Jakie instytucje wydawały książki przeznaczone do użytku służbowego lub wewnętrznego i jakie były tego powody? Odpowiedź na to pyta-

³ Na podstawie obliczeń T. Kołacz: „Przewodnik Bibliograficzny” w latach 1946-2000 (praca licencjacka napisana pod kierunkiem dra A. Skrzypczaka w Instytucie Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych UW w 2001 r., maszynopis).

⁴ W taki sposób można było kupić książki wydawane np. przez Centrum Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej (CINTE) oraz Instytut INTE w Warszawie.

nie nie jest jednoznaczna. Wydaje się, że pierwotnym powodem była chęć utajnienia pewnych informacji ekonomicznych, technicznych, naukowych. Wskazywałaby na to dosyć wysoka reprezentacja publikacji z zakresu techniki, przemysłu, rolnictwa, nauk ekonomicznych, ścisłych i przyrodniczych.

Analiza wydawców książek zamieszczanych w poszczególnych działach PB pozwala stwierdzić, że książki „do użytku wewnętrznego” wydawały:

a) instytucje i urzędy centralne, ministerstwa, np.: Urząd Rady Ministrów; Komitet do Spraw Radia i Telewizji; Ministerstwo Sprawiedliwości; Ministerstwo Kultury i Sztuki; Ministerstwo Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki; Komenda Główna Milicji Obywatelskiej; Polski Komitet Normalizacji i Miar; Biblioteka Narodowa;

b) instytuty Polskiej Akademii Nauk (np. Instytut Fizyki; Komitet Technologii i Chemii Żywności; Komitet Akustyki) i szkół wyższych, np.: Uniwersytet Warszawski; Wyższa Szkoła Nauk Społecznych przy KC PZPR; Akademia Górniczo-Hutnicza; Politechnika Warszawska; Wyższa Szkoła Morska;

c) różnego typu instytuty i ośrodki badawcze, np.: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych; Śląski Instytut Naukowy; Ośrodek Badawczo-Rozwojowy Informatyki; Instytut Technologii Elektronowej przy Naukowo-Produkcyjnym Centrum Półprzewodników; Instytut Organizacji, Zarządzania i Ekonomiki Przemysłu Budowlanego; Instytut Obróbki Skrawaniem; Instytut Organizacji Przemysłu Maszynowego; Instytut Uprawy, Nawożenia i Gleboznawstwa; Instytut Ekonomiki Rolnej; Instytut Geologiczny; Instytut Kształcenia Nauczycieli i Badań Oświatowych; Ośrodek Badań Prasoznawczych RSW „Prasa, Książka, Ruch”; Centrum Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej; Instytut Matki i Dziecka;

d) towarzystwa naukowe i społeczne, organizacje zawodowe, np.: Towarzystwo Przyjaciół Dzieci; Związek Nauczycielstwa Polskiego; Polski Związek Inżynierów i Techników Budownictwa; Stowarzyszenie Księgowych w Polsce; Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa; Towarzystwo Urbanistów Polskich;

e) organizacje partyjne i młodzieżowe, np.: KC PZPR; Komitet Wojewódzki PZPR w...; Wojewódzki Komitet ZSL w...; Związek Socjalistycznej Młodzieży Wiejskiej; Związek Młodzieży Socjalistycznej; Socjalistyczny Związek Studentów Polskich; Związek Harcerstwa Polskiego.

Wśród wydawanych materiałów były całe serie wydawnicze, jak np.: Archiwum Przekładów i Opracowań/Ośrodek Badań Wschód-Zachód; Europejski Program Badawczy Diebolda/Ośrodek Badawczo-Rozwojowy Informatyki; Informacja Adresowana CİNTE; Kształcenie Ustawiczne/Instytut Kształcenia Nauczycieli; Materiały/Ośrodek Badań Prasoznawczych; Materiały do Studiów i Badań/Centralny Instytut Ochrony Pracy; Materiały i Studia z Zakresu Prognozowania Budownictwa i Przemysłu Materiałów Budowlanych/Instytut Organizacji, Zarządzania i Ekonomiki Przemysłu Budowlanego; Materiały Informacyjne/CİNTE; Materiały Informacyjne/Instytut Planowania; Prace Instytutu Fizyki PAN; Prace Instytutu Techniki Elektronowej; Prace Ośrodka/Centralny Ośrodek Badawczo-Rozwojowy Gospodarki Materiałowej; Prognozyka/Ministerstwo Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki; Wybrane Informacje Tematyczne/CİNTE; Wybrane Informacje Tematyczne/Instytut Pracy i Spraw Socjalnych; Wydawnictwa Własne/Instytut Zootechniki; Zeszyty Informacyjne Instytutu Włókiennictwa.

Analiza serii wydawniczych, instytucji wydawniczych, a także tematyki odzwierciedlonej w postaci haseł przedmiotowych i symboli UKD wskazuje, że druki „do użytku wewnętrznego” dotyczyły w głównej mierze zagadnień z zakresu nauk ekonomicznych, technicznych, matematyczno-przyrodniczych, najogólniej mówiąc mieszczących się w obrębie informacji naukowej, technicznej, ekonomicznej.

Wydaje się, że z czasem książki z nadrukiem „do użytku wewnętrznego” stały się dla autorów i instytutów badawczych formą szybkiego wydania publikacji w niskim nakładzie, na prawach rękopisu, bez oczekiwania w kolejce do planów wydawniczych wielkich oficyn, takich jak Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne czy Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Proces wydawania metodą „do użytku wewnętrznego” był zdecydowanie krótszy i mniej kosztowny, a jednocześnie autorzy i instytuty badawcze mogły pochwalić się dorobkiem naukowym. Dlatego w Serii Uzupełniającej „Przewodnika Bibliograficznego” rejestrowano rocznie po kilkaset publikacji, z których zdecydowana część nie miała charakteru ani poufnego, ani tajnego, ani niezgodnego z kierunkiem ideologicznym państwa⁵. Jednak wówczas GUKPPiW traktował je jako publikacje półjawne, które nie powinny się znaleźć w bieżącej bibliografii narodowej, urzędowym wykazie druków wydawanych w PRL. Z drugiej zaś strony, Seria Uzupełniająca „Przewodnika Bibliograficznego” ukazywała się w nakładzie około 3 tys. egz., a więc trudno mówić o jej tajności, choć dystrybuowano ją tylko na terenie kraju. Również rejestrowane w niej dokumenty czasem miały nakład kilku tys. egz. Seria powstała jednak jako rezultat ograniczeń cenzuralnych wobec pewnej części publikacji, które były wykluczane przez GUKPPiW z rejestracji w oficjalnej bibliografii narodowej książek, tj. „Przewodniku Bibliograficznym”.

BIBLIOGRAFIA

- Hleb-Koszańska Helena (1967). Aktualny stan bibliografii w Polsce oraz postulaty na przyszłość. W: *Druga Ogólnokrajowa Narada Bibliografów. Warszawa 20 VI 1966. Referaty i dyskusja*. Warszawa: BN, s. 9-43.
- Hleb-Koszańska Helena (1954). Dziesięciolecie bibliografii polskiej 1944-1954. Zarys dziejów i kierunki rozwoju. *Przegląd Biblioteczny*, z. 3, s. 213-233.
- Sadowska Jadwiga (2010). Bibliografia i polityka w Polsce w latach 1946-1990. W: *Niewygodne dla władzy. Ograniczanie wolności słowa na ziemiach polskich w XIX i XX w.* Pod red. D. Degen i J. Gzelli. Toruń : Wydaw. Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, s. 255-273.

⁵ Najlepszym tego przykładem są wydawnictwa Centrum Informacji Naukowej Technicznej i Ekonomicznej dotyczące języków informacyjno-wyszukiwawczych, tezaursów, klasyfikacji, terminologii lub wydawnictwa Biblioteki Narodowej dotyczące na przykład dziejów drukarstwa w Polsce (referaty z międzynarodowej sesji naukowych poświęconej 500-leciu drukarstwa).

JADWIGA SADOWSKA

Department of Information and Library Studies
Białystok University
e-mail: jadvigasadowska@o2.pl

**TRACES OF CENSORSHIP IN
„PRZEWODNIK BIBLIOGRAFICZNY”
(POLISH NATIONAL BIBLIOGRAPHY).
PUBLICATIONS FOR STAFF AND INTERNAL
USE ONLY (1944-1988)**

KEYWORDS: National bibliography. Censorship. Poland. “Przewodnik Bibliograficzny”. Publications for staff use. Publications for internal use only.

ABSTRACT: **Objective** - The author discusses 1944-1953 and 1968-1988 editions of “Przewodnik Bibliograficzny” which include descriptions of books for staff and internal use only, prohibited from current national bibliography by Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (Polish Main Office of Control for Press, Publications and Public Shows). **Research method** - The analysis of source texts: “Przewodnik Bibliograficzny” volume 1/1955 (for staff use only) and several issues of “Przewodnik Bibliograficzny. Seria Uzupełniająca: Druki do Użytku Wewnętrzznego (Polish National Bibliography. Supplement: Publications for Internal Use Only)” published from 1969 to 1988. Bibliographic descriptions were analyzed with focus on topics, series titles and recipients. **Results and conclusions** - Due to their topics, publications “for staff/internal use only” were treated by Polish Main Office of Control for Press, Publications and Public Shows as subject to official secrecy and restricted access (low circulation, exclusion from public bookselling, manuscript form only). In the years 1969 to 1988 they were published mostly by research institutions and made 3 to 9% of total annual book production in Poland.

Artykuł wpłynął do Redakcji 2 sierpnia 2013 r.